

HÜSEYN CAVID: PEDAQOJI DÜŞÜNCƏ, TƏHSİL VƏ TƏRBIYƏ MƏSƏLƏLƏRİ

LÜTVİYYƏ ƏSGƏRZADƏ

Filologiya elmləri doktoru, AMEA N.Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun baş elmi işçisi. E-mail: asgerzadelutviyye@yahoo.com.tr
<https://orcid.org/0000-0002-8078-3484>

Məqaləyə istinad:

Əsgərzadə L. (2022). Hüseyn Cavid: pedaqoji düşüncə, təhsil və tərbiyə məsələləri. *Azərbaycan məktəbi*. № 4 (701), səh. 91-98

ANNOTASIYA

Yaradıcılığı ilə Azərbaycan ədəbiyyatını zənginləşdirən Hüseyn Cavid, uşaq ədəbiyyatı xəzinəmizə də layiqli töhfələr verib. Onun uşaq və yeniyetmələr üçün dərin təcrübə, yüksək intellektlə yazılan sadə, səmimi şeirləri tərbiyə və təhsil nöqtəyi-nəzərdən əhatəlidir və gənc nəslin əxlaqi cəhətdən yüksəlməsinə yönəlib. Uşaq və yeniyetmələrin yaşına və psixologiyasına uyğun yazılmış "Qız məktəbində", "Sevinmə, gülmə, quzum", "Öksüz Ənvər", "Kiçik sərsəri" kimi orijinal şeirləri uşaqlarda təfəkkür və təxəyyülün, əqlin, dünyagörüşün, bədii zövqün formalaşmasına güclü təsir edir. Bu şeirlər uşaqlarla yanaşı, müəllimlər və valideynlər üçün də tərbiyə məktəbidir. Çünki bu şeirlər təsadüfi söylənmiş fikirlərdən ibarət deyil, əksinə dərin düşüncə və yüksək intellektlə, müntəzəm şəkildə şərh edilmiş pedaqoji ideyalar sistemidir. Sənətkarın yaradıcılığını dəyərləndirən ümummilli lider Heydər Əliyev bu məziyyətlərinə görə Hüseyn Cavidin yaratdığı əsərləri "Azərbaycan xalqının milli sərvəti", "bu gün üçün, gələcək nəsillər üçün dərslik kitabı" adlandırır. Məqalədə mütəfəkkir şairin pedaqoji fikirləri araşdırılır.

Açar sözlər: Hüseyn Cavid yaradıcılığı, pedaqoji düşüncə, təlim və təhsil məsələləri.

Məqalə tarixçəsi

Göndərilib: 26.10.2022
Qəbul edilib: 23.11.2022

HUSSAIN JAVID: PEDAGOGICAL THOUGHT, ISSUES OF EDUCATION AND UPBRINGING

LUTVIYA ASKERZADE

Doctor of philological sciences, senior researcher, The Institute of Literature named after Nizami Ganjavi, Azerbaijan National Academy of Sciences. E-mail: asgerzadelutviyye@yahoo.com.tr
<https://orcid.org/0000-0002-8078-3484>

To cite this article:

Askerzade L. (2022). Hussain Javid: pedagogical thought, issues of education and upbringing. *Azerbaijan Journal of Educational Studies*. Vol. 701, Issue IV, pp. 91-98

ABSTRACT

Huseyn Javid who enriched the Azerbaijani literature with his creativity children's literature has made a decent contribution to our treasure. He has a deep experience for children and adolescents, a simple, sincere. He has a deep experience for children and poem written in high intellect, from the educational and educational point of view, and is aimed at the moral upbringing of the younger generation. Original poems such as "Gril in Shool", "Joy, Laughter, Grunge", "Orphan Aneur" and "Little Spider", written in accordance with the age and psychology of children and adolescents, have a strong impact on children's thinking and imagination, mentality, outlook and artistic taste. These poems, along with children, are also a school for teachers and parents. Because these poems do not consist of good words, random words, but rather deeply thoughtout and highly intelligent, "a system of pedagogical ideas that are regularly interpreted". National leader Heydar Aliyev, who appreciates the artist's creativity, described these works as "the national wealth of the Azerbaijani people", "Today's textbook for future generations" by Huseyn Javid. The article will examine H. Javid's teaching and learning issues – pedagogical ideas.

Keywords: Huseyn Javid's creativity, pedagogical thinking, training and education.

Article history

Received: 26.10.2022

Accepted: 23.11.2022

Filosof şair, dramaturq Hüseyn Cavid Azərbaycan romantik ədəbiyyatında romantizm ədəbi cəryanının, romantik şeirin və mənzum faciənin banisidir. Yaradıcılığa şeirlə başlayan, poeziyasında dərin həyat fəlsəfəsi, sağlam məntiq, insan kamalına inam əks olunan Hüseyn Cavid, eyni zamanda ideoloq, görkəmli bir pedaqoqdur. Yaradıcılığı ilə milli şeirimizin və dramaturgiyamızın zənginləşməsində müstəsna rol oynayan Hüseyn Cavid (1882-1943) ideoloji və pedaqoji görüşləri, şəxsiyyətin əxlaqi, mənəvi keyfiyyətlərinə aid fikirləri ilə pedaqoji fikir tariximizi də rəvnəqləndirib.

XIX əsrdən başlayaraq davam edən maarifçi realizm və bir neçə əsrlik ənənəsi olan romantik ədəbiyyat XX əsrin əvvəllərində yeni mündərcəli bir şəkildə inkişaf mərhələsinə qədəm qoyur. "XX əsrin əvvəllərində romantik ədəbiyyat inkişaf edərək qüdrətli ədəbi cərəyana çevrilir. Dünya təcrübəsində nadir haldır ki, bir milli ədəbiyyatda həm realizmin, həm də romantizmin ədəbi cərəyan halında ən kamil mərhələsi təxminən eyni vaxta düşür" (Mütəllibov, 2018,7). Ən önəmlisi isə millətin maariflənməsi məsələlərində realistlərlə, romantiklərin həmfikir olması idi. Xalqın görkəmli maarifçilərindən olan, bütünlükdə əsərlərinin əsas qayəsini millətin maariflənməsi və mədəniyyət məsələləri təşkil edən realist Cəlil Məmmədquluzadə ilə romantik Hüseyn Cavid də millətin tərəqqisi, inkişafı üçün maariflənməni, mədəniləşməni ən vacib amillərdən sayırdı. "Turana qılıncdan daha kəskin, ulu qüvvət, yalnız mədəniyyət, mədəniyyət, mədəniyyət", – (Cavid, V c., 2007) deyərək maarif və mədəniyyət məsələlərini vurğulayan, "kiçik əsərlərindən tutmuş, irihəcmli əsərlərinədək elmə, təhsilə sonsuz sevgi əks olunan Hüseyn Cavid və Cəlil Məmmədquluzadə əsl maarifpərvər idi, məktəbə, tədrisə dair fikirləri ilk növbədə dünyəvi təhsil prinsiplərinə əsaslanırdı" (Əsgərzadə, 2015).

Filosof şairin yaradıcılığında millət, vətən, dil, qadın azadlığı, maarifçilik, dinə sağlam münasibət və s. məsələlər geniş şəkildə əks olunub. Realist C.Məmmədquluzadənin "Anamın kitabı" əsərində ortaya qoyduğu əsas problemə

– ana dilinin saflığının qorunması və məktəblərdə tədrisi məsələsinə, romantik sənətkar Hüseyn Cavid də toxunmuş, məsələni həll edilməsi zəruri olan bir "müşkül" kimi (1906) irəli sürmüşdü:

*Həll eyləmək qabaqca gərək tez bu müşkülü;
Bilsin vətən çocuqları əvvəl vətən dili.
Gəlməz nəvaya görməsə, bülbül çəmən gülü,
Təsdiq edər danışdırsan hər bir aqili,
Hər millət öz dilində tapıb müddəasını.*

(Cavid, I c., 2007)

Ədib 1909-cu ildə İstanbuldan Q. Şərifzadəyə yazdığı məktubunda millət, dil, vətənə xidmət məsələsindən bəhs edirdi: "Şimdi əsl məqsəd vətənə xidmət, həm də layiqliklə xidmət etməkdir" (Cavid, V c., 2007).

Digər millətlərdəki inkişafı, tərəqqini görən və öz millətinin də "əynindən qəflət libasını" çıxarmasını istəyən Hüseyn Cavid təhsilə, maarifə biganəliyə qarşı çıxır və düşüncələrini 18 yanvar 1906-cı ildə "İrşad"da dərc edilən "Növhə" adlı şeirində belə ifadə edirdi:

*Oldu əcəb bu əsrdə pəjmürdə halımız,
Lal oldu qəflətilə lisanü məqalımız,
Nə ar var, nə elmi hünər, nə kamalımız,
Yox bircə məktəb açmağa əsla xəyalımız.*

(Cavid, I c., 2007)

Xalqın, millətin tərəqqisini məktəbdə, müəllimlikdə, təhsildə görən Hüseyn Cavid dövrünün çətinliklərini, mürəkkəbliyini dərinləndirir, dərk edir, məktəblərimizin o dövrdə geriliyinə acıyır və bunun səbəbini məktəb binalarının olmamasında, bu sahəyə yetərincə diqqət yetirilməməsində, savadlı müəllimlərin çatışmazlığında görürdü:

*İşlər fənadır, bir neçə məktəblər olmasa,
Onlarda can verən müəllimlər olmasa,
Qafqazda yox müəllimlərimiz, digər olmasa,
Bunlar ki var, silahıdı vallah gər olmasa,
Mütləq xərəb ediblər təməddün binasını.*

(Cavid, I c., 2007)

Cavid, yaşadığı əsri "maarif əsri, səadət zamanı" adlandırır, "Həsb-hal"ında məktəb, dər

üsulu, sinif otağı və s. haqqında məlumat və rərkən təhsillə yanaşı, tərbiyənin və bu işdə valideynlərin rolunun vacibliyinə də toxunur. O, Aysə Şəfiqə xanımın “Təlim və tərbiyə” kitabından nümunə gətirərək yazır: “Çocuqlara hər kim olsa dərs verir, fəqət tərbiyə və əxlaq dərslərini hər kəsdən iyi validə verir. Çocuğun birinci mürəbbiyəsi validədir” (Cavid, V c., 2007).

Əlbəttə ki, hər bir uşağın ilk müəllimi və tərbiyəçisi anası, ilk məktəbi ailəsidir. Məktəbdən əvvəl ailə mühitində böyüyən və tərbiyə alan hər bir fərdin formalaşması ailədən başlayır. Nitq mədəniyyəti ilə tanışlıq, insanlarla səmimi ünsiyyət, ataya hörmət, bacı-qardaşa sevgi ilə davranmaq və s. vərdislər ailədə, əsas da ana tərəfindən aşılanır. Hüseyn Cavid bunu yaxşı bilir, ona görə də tərbiyənin vacibliyini və bu işdə valideynlərin rolunu yüksək qiymətləndirirdi. Təlim-tərbiyədən danışarkən uşaqların sağlamlığını da unutmur, bir pedaqoq olaraq məktəb binaları haqqında fikir bildirir: “Məktəb binaları gözəl, havalı və uca yerlərdə tikilməlidir... Məktəb binası mümkün dərəcədə günəşli yerlərdə vaqə olmalı, rütubəti çox olan yerlərdən həzər edilməlidir...” (Cavid, V c., 2007). Çünki günəşsizlik və rütubət bir çox xəstəliklərin mənbəyidir (Cavid, V c., 2007). Bu mövzuya xüsusi diqqət göstərən Hüseyn Cavid özünün çətin şəraitdə oxuduğu və tərbiyə aldığı Sidqinin məşhur “Tərbiyə” məktəbini xatırlayır: “Bura-cıqda bir haşiyə çıxmaq istəyirəm. “Rütubət” sözü ilə “tərbiyə” kəlməsini düşündükdə Naxçıvandakı “Məktəbi-tərbiyə” ilə onu istila edən müzirisihət rütubəti xatırlamamaq bir türlü əldən gəlmir. Naxçıvanın şu milli məktəbi, – fəqət şimdiki deyil, ilk açıldığı zaman öylə idi. Nili – mübarək üzərində, yəni “Bazar çayı” üstündə vaqə bir məktəbdir. Məzkur məktəb məscidi-camein qoltuğuna sığınmış dar bir yerə təsadüf edər. Xaricdən şəhərə varid olmuş bir səyyah zavallı məktəbin divarına göz gəzdirəcək olsa (yarım arşın qədər) xəcalətdən tərləmiş olduğunu müşahidə edər” (Cavid, V c., 2007).

Naxçıvanın iqlimi kontinental olduğundan qışı sərt soyuq, yayı çox isti keçir, nəm çox az

olar. Ancaq Bazar çayı ətrafında yerləşən evlər və müklərdə nəm olmaması mümkün deyil. Cavidin oxuduğu məktəbdə də şairin “Nili-mübarək” dediyi “Bazar çayı”nın üzərində yerləşirdi. Məktəbin divarındakı nəmi “xəcalət təri”nə bənzədən şair bunun ağrısını ömrünün sonuna qədər ciyərlərində hiss etmişdi.

O, “Həsbi-hal”larında elmin, təhsilin, məktəbin müəllimin rolunu sübut etmək üçün çox ibrətamiz, inandırıcı faktları təhlil edərək oxumağı, bir peşəyə sahib olmağı rahat və xoşbəxt yaşamağın təməli sayır. “Elmi-bəşər” şeirində oxumağın sərhədsiz olduğunu vurğulayan ədibin fikrincə, insan nə qədər öyrənsə, nə qədər oxusa, azdır. Öyrənməyin sonu yoxdur.

“Bilmək, öyrənmək” öylə bir uğurum

Ki, intəhası yox, dibi yox...

“Bilirəm” söyləyən də var pək çox.

(Cavid, Ic., 2007)

Müəllimi M.T.Sidqidən əxz etdiklərini pedaqoji fəaliyyətində istifadə edən Hüseyn Cavid müəllimlərə hər bir uşağa fərdi yanaşmağı, fərdi xüsusiyyətlərini, qabiliyyətlərini nəzərə almağı tövsiyə edir. Çünki “Çöhrələr müxtəlif olduğu kimi, əxlaq və xarakterlər də müxtəlif olur” (Cavid, Vc., 2007). Müəllim nəzəriyyə ilə kifayətlənməməli, həm də axtarış aparmalı, xüsusi əməli istedadla malik olmalıdır. Təhsil və tərbiyədə müəllimlərlə valideynlərin birlikdə çalışmasını zəruri sayan H.Cavid məktəbdən gənc nəslin təlim və tərbiyəsi qayğısına qalan ata-analar tərbiyə etməyi tələb edirdi. Çünki müəllimin hər sözü şagirdlərə ciddi təsir göstərir. Müəllim öz sözü və nüfuzu ilə təkcə şagirdləri tərbiyə etmir, valideynlərə də qüvvətli təsir edir.

Hər bir “sənətkarın böyüklüyü doğulduğu mühitin böyüklüyü ilə ölçülür”, – düşüncəsində olan H.Cavid uşaqların tərbiyəsində irsiyyət, mühit və tərbiyənin böyük rolundan bəhs edir, bunların insanın yetişməsində mühüm rol oynadığını vurğulayır. İnsan tərbiyəsində irsiyyətin mühüm amil olduğunu Hüseyn Cavid belə izah edir, “Bir uşağın sağlam və ya xəstə doğulmasında ata-ana məsuliyyətlidir”.

O, ailələrdə uşaqların rejim qaydalarına baxmadığını, düzgün tərbiyə almadıqlarını, erkən yaşlardan uşaqların müxtəlif xəstəliklərə düşər olduqlarının səbəblərini anaların savadsızlığı və qulluq etmək qaydalarını bilmədikləri ilə əlaqələndirir və bu qənaətə gəlir ki, cəmiyyətin rifahı ziyalı, iffətli analardan daha çox asılıdır:

*Ana övladını bəslər, böyüdür,
Anasız millət, əvət, öksüzdür.*

(Cavid, I c., 2007)

O yalnız qızların təhsilə cəlb olunmasının zəruriliyini vurğulamır, həmçinin qadınlığın uca məqamını da çox dəqiq qiymətləndirir, bəşər cəmiyyətinə övlad verən, onu bəsləyib böyüdən bu varlığı Ay və Günəşlə müqayisə edərək kainatın yüksəlişi naminə qızlara, qadınlara xüsusi diqqət istəyirdi. Sabahın anaları olan qızların təhsilə cəlb olunmasının vacibliyini xüsusi qeyd edirdi. “Erkək qisminin maddi surətdə doğulub böyüməsinə qadınlar səbəb olduğu kimi, tərəqqipərvər olmalarına yenə yeganə vasitə qadınlardır, demək tərəqqinin ilk vasitəsi qadın və qız məktəbləridir” (Cavid, V c., 2007).

Evdə uşağın ilk tərbiyəçisi və müəllimi olan analar, bütövlükdə valideynlər uşağın təlim və tərbiyə işinə ciddi nəzarət etməlidir. Çünki uşaqların təlimə yiyələnməsi onları avamlıqdan, cəhalətdən xilas edər. Valideynləri uşaqlarına ana dilini təmiz öyrətməyə çağırır, dilimizin saflığı, təmizliyi uğrunda mübarizə aparan, ana dilimizin gözəlliyini, zənginliyini dərs dediyi tələbələrə təbliğ edən Hüseyn Cavid, eyni zamanda gənclərə ana dilindən əlavə digər dilləri də öyrənməyi tövsiyə edirdi: “Vətən övladı bəzi mətbuatı oxumaq və öyrənmək üçün türk dilini bilməlidir. İkinci, bir para hadisələrin və xəbərlərin məzmununu bilmək üçün fars dilini öyrənməlidirlər, üçüncü, dini məsələlərlə məşğul olanlar ərəb dilini bilməlidirlər, dördüncü, rus dilini əsaslı bilməlidirlər. O rus dilini ki, bizim vətəndə bəzi həqiqətləri və məsələləri bilmək və dərk etməkdə ən lazımlı vəsait sayılır və o dili öyrənmək və bilmək lazım və vacibdir” (Cavid, V c., 2007). Təhsildə dil öyrənmək

məsələsinə xüsusi diqqət yetirən H.Cavid yetirmələrinə də bunu tövsiyə edir.

Qeyd edək ki, ədəbiyyatşünas alim, əməkdar müəllim, ulu öndərimiz Heydər Əliyevin müəllimi Lətif Hüseynzadənin bir neçə dili öyrənməsində Rasizadə qardaşlarının böyük əməyi olub. L.Hüseynzadə “1918-1919-cu illərdə Naxçıvanda “Rüşdiyyə” məktəbində oxuyarkən İstanbulda təhsil almış Hüseyn Caviddən türk dili, şairin böyük qardaşı, Tehrandə, Nəcəfdə təhsil almış Şeyx Məhəmməd Rasizadədən ərəb dili və onun kiçik qardaşı, Qori Müəllimlər Seminariyasının məzunu olmuş Əlirza Rasizadədən rus dili dərsi almışdır (Əsgərzadə, 2015, 54). Lətif Hüseynzadə xatirələrində yazır ki, bu insanlar müxtəlif yerlərdə, müxtəlif dillərdə təhsil almalarına baxmayaraq, öz ana dilində danışırdılar. Ailələrində onlardan biri təhsil aldığı dilin kəlmələrini təsadüfən işlədərdilərsə, anaları tez onlara xatırladardı – “Ananızın dilində danışın!” (Hüseynzadə, 2008).

Deyilənə görə, “Cəlil Məmmədquluzadə “Ananın kitabı” əsərinin ideyasını bu ailədən götürüb. Qeyd edək ki, hər iki sənətkar Naxçıvan mühitinin yetirməsidir və məsələyə mühüm-müəllif-mətn kontekstindən yanaşarsaq, bu mümkündür (Əsgərzadə, 2015).

Naxçıvan, Tiflis (Tibilisi), Gəncə və Bakıda “Rüşdiyyə”, “İttifaq”, “Mədrəseyi-Ruhaniyyə”, “Teatr texnikumu”, “Bakı darülmüəllimi” və s. məktəblərdə dərs demiş ədibin tələbəsi Lətif Hüseynzadə müəlliminin pedaqoji fəaliyyətindən də bəhs edir: “Mən Naxçıvanda “Rüşdiyyə” məktəbində oxuyurdum. Hüseyn Cavid bu məktəbdə dərs deyirdi. O zahirən çox sakit və mülayim təbiətli idi... Çox danışmağı sevməzdi. Heç vaxt sinifdə hirsələnərdi. Bəzən şagirdləri güldürər, özü də mənalı-mənalı gülümsəyərdi.

Hüseyn Cavid şagirdlərə çox da tələbkar deyildi. Lakin şagirdlər onu çox sevdiqlərindən həmişə dərsə hazırlıqlı gələrdilər. Dərsdə məqbul cavab verməyən şagirdə, o təbəssümlə “Öyrənərsən!” – deyərdi.

Hüseyn Cavidin dərs üsulu çox maraqlı idi. O ədəbiyyat nəzəriyyəsinə aid sxemlər hazırlamışdı. Bu sxemlərdə ədəbi janrların növləri,

bədii ifadə vasitələri, ədəbi cərəyanlar, klassik və şifahi ədəbiyyatda şeir formaları və sair göstərilmişdi...” (Hüseynzadə, 2008).

Mütəfəkkir sənətkarın ən böyük arzularından biri də qız uşaqlarının təhsilə cəlb olunması idi. O, qız uşaqlarının məktəbdən yayındırılmasının və təhsildən uzaqlaşdırılmasının islama zidd olduğunu vurğulayırdı. Sualı belə qoyurdu: “Əcaba, səkkiz-doqquz yaşında bir qız yalnız ibtidai, yaxud rüşdi təhsil görürsə, şəriətə müxalifmi zənn olunur?” (Cavid, V Guya “Qız tərbiyə görür-görməz itaətsiz olacaq”, – söyləyənlərin fikirlərini rədd edən və qızların tərbiyəsinə xüsusi fikir verilməsini, onların yüksək əxlaq və mənəviyyətə sahib olmalarını istəyən ədib, valideynləri qız uşaqlarını məktəbə qoymağa çağırırdı. Onun “Qız məktəbində” şeiri pedaqoji baxımdan xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Sadə məktəbli qızın təmiz mənəviyyəti və saf duyğularının dialoq şəklində yüksək sənətkarlıqla qələmə alındığı bu şeirin qəhrəmanı Gülbahar əsl türk qızıdır. Sadə, təvazökar, imanlı bir qız olan Gülbaharın zinyəti bilgi və təmizlikdir. Zəngin olmasına baxmayaraq, nə “altın”, nə “inci”dən istifadə etmir, ancaq mənən çox zəngindir. O, Allahı, “onun göndərdiyi elçiləri” “ana – babası”nı sevir, ehtiram edir, bütövlükdə insanlara sevgi bəsləyir. Əsl bir türk kimi düşünən və danışan Gülbahar bu xarakterinə görə, sovet dövründə qəbul olunmur. Bir çoxları şeirin dərslikdən çıxarılmasını tələb edir. Məsələn, yazıçı və tərcüməçi Mikayıl Rzaquluzadə, “Hüseyn Cavidin “Quzum, yavrum, adın nədir? – Gülbahar” (Qız məktəbində) şeirinin çocuk ədəbiyyatı və qiraət kitablarına salınmasını narazılıqla qarşılamış (Asgerzadə, Seferzadə, 2015), “Maarif işçisi” dərgisinin 10-cu sayında “Çocuq ədəbiyyatı və qiraət” adlı məqaləsində şeirin kitablardan çıxarılması haqqında məsələ qaldırmışdır: “...fakat, doğrudan da, çocuqlar üçün yazılmış olan məsələ: – “Bu dünyada sənin ən çox sevdiyin kimdir, quzum, bilirmisin? – və i.a. kimi əsərlərə gəlinə, bu xüsusda şübhəsiz ki, mühərririn söylədiyi fikirlərə tamamilə şərik olmaq lazım. Bu kimi yazılar çocuqlar üçün yazılan kitablardan çıxarılmalı, əvəzində bu

günün zehniyyətinə görə əsərlər qoyulmalıdır...” (Məmmədli, 1982).

Təbii ki, bolşeviklərin qurduğu cəmiyyətdə Gülbahar “günün zehniyyətini” əks etdirmirdi. Onlara Allahı, Peyğəmbəri, ana-atanı sevən uşaqlar gərək deyildi. Mütəfəkkir Cavidin Gülbaharı sonralar sovetlər dövründə yaranmış “baba”sı Lenin, vətəni SSRİ, dinsiz-ateist “pioner” obrazı ilə tərs-mütənasib idi. Bu, şeirin güclü tənqiddə məruz qalmasının əsas səbəblərindən biri idi. Ömər Faiq Nemanzadə isə “Qız məktəbində” şeirini Abdulla Şaiqin “Qiraət kitabı”nda verilməsini tənqid etmişdi.

Şeirə mənfi münasibət uzun zaman, hətta Cavidin “bərəət”indən sonra da davam edib, şeirin üzərində redaktələr aparılıb, ehtiyac olmadığı halda guya “tərcümə” olunub. Buna səbəb sovet cəmiyyətinin dərsliklərində türkçə danışan və türk təfəkkürü ilə düşünən, sovet insanına qətiyyətlə bənzəməyən, millətini, dinini, dilini təmsil edən Gülbaharın qəbul edilməməsi idi.

Hüseyn Cavidin pedaqoji cəhətdən çox böyük əhəmiyyət daşıyan digər bir şeiri isə “Öksüz Ənvər”dir. Şeirdə müəllimliyin əsas şərtlərinin yalnız “bilgi” öyrətmək olmadığını qeyd edən H.Cavid, eyni zamanda müəllimlərin uşaqlara qarşı diqqətli, mehriban, həssas və qayğıkeş olmalarının, şagirdlərini yaxından öyrənib tanımalarının, onların ailə vəziyyəti ilə tanış olmalarının, tələsik qərarlar çıxarmamalarının vacibliyini vurğulayır. Şair şeirdə xəstə yatan və dünyasını dəyişən anaya qulluq göstərən məktəbli Ənvərin iztirabını və laqeyd, qəzəbli müəllimin rəftarını incə detallarına qədər təsvir edir. Ənvərin bir neçə gün dərsə gəlməməsindən hirslənən müəllimi səbəbi öyrənmədən, Ənvərə qayğı və diqqət göstərmədən, pedaqoji düşüncədən uzaq tələm-tələsik qərar qəbul edir (Cavid, I c., 2007).

Əslində, məktəbdə baş verən kiçik bir hadisənin nə qədər böyük faciələrə yol açma biləcəyini, müəllimlərin şagirdlərinə diqqət və qayğıkeşliklə yanaşmasını, ən önəmlisi isə mərhəmətli və diqqətli olmalarını xatırladan müəllif, kiçik bir şeirdə böyük pedaqoji məsələni

müəllimlərə çatdırmaq istəyirdi.

O, təhsil və tərbiyədə məktəblə ailənin, müəllimlə valideynin vəhdətinin vacibliyini vurğulamaqla yanaşı, təhsilsiz anaların tərbiyə üsullarına da toxunurdu: “Uşaqlar damdabacalarla qorxudulur. Başaçıq çölə çıxsan göydən başına adamcıl qurd düşər. Qaranlıq bir yerə getsən cinlər, divlər səni təhdid edər” (Cavid, V c., 2007). Ailə tərbiyəsində yalançılıq, qorxaqlıq, itaətsizliyi, xurafat və mövhumatı tənqid edən H.Cavid valideynlərin xoşagəlməz müraciət üsullarına da qarşı çıxırdı: “...Bir ana oğluna “Yavrum! Quzum! Get qardaşını çağır da gəlsin, yeməyini yesin”, – deyəcəyi yerdə, “Partdamış! Gəbərmiş! Get o qan qusmuş çönənbəri çağır da gəlsin, zəhrimərini zoqqumlasın” – diyor” (Cavid, V c., 2007).

Bu məsələ tərbiyə işində anaların roluna böyük əhəmiyyət verən H.Cavid daim düşündürürdü: “Çocuq tərbiyəsində diqqət etmək üçün tərbiyə görmüş analar lazım deyilmi? Hanı ana yetişdirəcək məktəblərimiz! Hər hansı qəzetəyə baxsan millət böylə? Vətən şöylə, – olmalı kimi bir çox məqalələr, xülyalar görünür. Lakin xülya ilə, boş xəyal ilə iş aşarmı? Vətəni, vətənin qiymət və əhəmiyyətini, tərəqqi və səadətini kimdən bəkləyə bilərik? Beli bükülmüş, ətalətə uğramış ixtiyarlardanmı? Bir para biqeyd, laübalı gənclərdənmı? Yaxud, saf, təmiz, məsum, ləkəsiz növzadlardanmı? Şübhəsiz ki, vətənə, millətə, millətin gələcəyinə ağlayacaq, tərəqqisinə çalışacaq olsa-olsa, ancaq ana qucaqlarında, məktəb sıralarında çırpınan məsumlar ola bilərlər. Fəqət bu növ-zadların yeyib-içməsinə, geyinib-gəzməsinə, təlim-tərbiyəsində diqqət edəcək analar hanı?” (Cavid, V c., 2007).

Övladının tərbiyəsini qeydinə qalmayan valideynlər də ədibin diqqətindən kənarda qalmayıb, qınanmışdı: “Xeyirsiz, xain, ədəbsiz övlad yetişdirib onları tərbiyə və islahə çalışmayan ata-analar, şübhəsiz ki, gələcəkdə namuslu, vicdanlı, heysiyyətli insanlara müsəllət olmaq üçün bir sürü əxlaqsız, bir yığın sərsəri yetişdirmiş olurlar. Böylə qeydsiz, tərbiyəsiz ata-ananın nə dərəcə məsul olacağı hər kəsə məlum və aydın bir həqiqətdir... Bu gün azacıq

təbiətə qarşı durub övladını tərbiyədən məhrum buraxanlar, yarınkı gün cigər-guşələrinin zillət, fəlakət odunda yanıb-qovrulduqlarını ağlaya-ağlaya seyr edəcəklər... Çocuqlar məsumdurlar, onunçün etdikləri işlərin heç birinə məsul deyildirlər, onların hal və hərəkətlərindən məsul olacaq yalnız ata-analarıdır. Qızını, oğlunu tərbiyə etməkdə müsəmiyə göstərən valideyn qanun və əxlaq nəzərində şiddətlə məsul tutulmalıdır. Çünki cəmiyyəti-bəşəriyyə üçün müzür bir adam hazırlamış olurlar” (Cavid, V c., 2007).

Beləliklə, nə sələflərinə, nə də xələflərinə oxşamayan, bənzərsiz yaradıcılığı ilə Azərbaycan ədəbiyyatını zənginləşdirən filosof şair Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı xəzinəsinə də layiqli töhfələr verib. Mütəfəkkir sənətkarın bu sahədə yaratdıqları müqəddəs bir amala – insanların, xüsusilə də gənc nəslin əxlaqi cəhətdən yüksəlməsinə yönəlib. Hüseyn Cavidin uşaq şeirlərində irəli sürdüyü məsələlər bu gün də aktualıq kəsb edir, mənəvi tərbiyə işində əhəmiyyətlidir.

Onun güclü müşahidə, dərin təcrübə və yüksək intellektlə yazdığı səmimi şeirləri həm tərbiyə, həm də təhsil nöqtəyi-nəzərdən güclü təsirə malikdir. H.Cavidin “Qız məktəbində”, “Sevinmə, gülmə, quzum”, “Öksüz Ənvər”, “Kiçik sərsəri” kimi orijinal şeirləri uşaq və yeniyetmələrin yaşına və psixologiyasına uyğundur. Bu nümunələr uşaqlarda təfəkkürün və təxəyyülün, əqlin, dünyagörüşün, eyni zamanda bədii zövqün formalaşmasına güclü təsir edir.

Hüseyn Cavid əsərlərində irəli sürdüyü ideyaları, məlumatları, həyat hadisələrini və s. o qədər real, məharətlə və maraqla ifadə edir ki, onları oxuyan hər bir şagird həmin hadisələri aydın şəkildə qavraya, düşünə, müqayisə edə, habelə mühakimə yürüdə bilir. Həmin şeirlər nəinki uşaqlar, eyni zamanda müəllimlər, valideynlər üçün də tərbiyə məktəbidir, dərin düşüncə və yüksək intellektlə, müntəzəm şəkildə şərh edilmiş pedaqoji ideyalar sistemidir.

H.Cavid millətin tərəqqisi, inkişafı üçün maariflənməyi, mədəniləşməyi ən vacib amillərdən sayırdı. Bu məziyyətlərinə görə, daim

öz iradəsi ilə yaşamış, həm öz iradəsinə, həm də millətinə sadıq olmuş böyük sənətkarın yaradıcılığını dəyərləndirən ümummilli lider Heydər Əliyev Hüseyn Cavidin yaratdığı əsərləri “Azərbaycan xalqının milli sərvəti”, “bu gün üçün, gələcək nəsillər üçün dərslik kitabı” adlandırır (Əliyev, 1999). Yaradıcılığı “bu gün üçün, gələcək nəsillər üçün dərslik kitabı” olan Hüseyn Cavid cəmiyyətin inkişafında maarif və təhsil məsələlərində öz üzərinə düşən vəzifəni dərk edib və vətəndaşlıq qeyrəti ilə bu missiyanı yerinə yetirib.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

- ¹ Asgerzade, L., Seferzade, G. (2015). Hüseyn Cavid Efendi'nin Yaradıcılığında Türkçe Konuşan Çocuklar. II. Uluslararası Çocuk ve gençlik edebiyati sempozyumu bildiriler. İstanbul, KBN dijital baski tesisleri, səh. 41-49.
- ² Cavid, H. (2007). Əsərləri. Beş cilddə, V c., Bakı, Elm.
- ³ Cavid, H. (2007). Əsərləri. Beş cilddə, I c., Bakı, Elm.
- ⁴ Cavid, H. (2007). Əsərləri. Beş cilddə, III c., Bakı, Elm.
- ⁵ Əliyev, H. (1999). “Hüseyn Cavidin adı və irsi yaşayacaqdır”. Ədəbiyyatın yüksək amalı və borcu. (Nitqlər, məruzələr, çıxışlar). Bakı, Ozan.
- ⁶ Əsgərzadə, L. (2015). Hüseyn Cavid: mühiti və müasirləri. Bakı: AFPoliqrAF, səh. 48-56.
- ⁷ Hüseynzadə, L. (2008). Araz şahiddir. İstanbul.
- ⁸ Məmmədli, Q. (1982). Cavid ömrü boyu: həyatı və yaradıcılığı. Bakı.
- ⁹ Mütəllibov, T. (2018). XX əsr milli təkamül ədəbiyyatı. Ədəbiyyat qəz., 14 aprel. səh. 7.